

შოთა მათითაშვილი

კავკასიის უნივერსიტეტი,

საქართველო

sh.matitashvili@gmail.com

ქართლის ეკლესიის თეოლოგიური დოქტრინა IV-VII საუკუნეებში

სტატია მიზნად ისახავს გვიანანტიკური ხანის ქართლის ეკლესიის დოგმატური პოზიციის საკვანძო საკითხების ზოგად მიმოხილვასა და სამომავლოდ საკვლევი პრობლემების წამოჭრას. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ საქართველოს ეკლესიის ისტორიის კვლევა განსაკუთრებით გააქტიურდა, კერძოდ კი, მეცნიერთა განსაკუთრებულ ყურადღებას საქართველოს ეკლესიის გვიანანტიკური ხანა იმსახურებს. სწორედ ამ ეპოქაში იყო ქართლის ეკლესიის დოგმატური პოზიცია ყველაზე მერყევი, ხოლო რელიგიური გარემო - უაღრესად მრავალფეროვანი, რიც გამოც ამ პერიოდმა ქართული ქრისტიანობის მომავალი განვითარებისთვის გამორჩეული მნიშვნელობა შეიძინა.

შუა საუკუნეებში დამკვიდრებული ტრადიციის თანახმად, ქართული ეკლესიის მართლმადიდებლობა ყოველთვის წმინდა და შეურყვნელი იყო. ქართულ ეკლესიას არასდროს უღალატია ნიკეა-კონსტანტინეპოლის მრწამსისათვის და არასდროს გადაუხვევია მართლმადიდებლობის „მართალი გზიდან“. XI საუკუნის ცნობილი ქართველი ბერი და საეკლესიო მწერალი გიორგი ათონელი აცხადებდა, რომ ქართულ მართლმადიდებლობას არასდროს შეხებია ის ერესები, რომლებიც ბიზანტიური მართლმადიდებლობის საფუძვლებს არყევდნენ (აბულაძე 1967: 101-207). ამ მტკიცედ დამკვიდრებულ შეხედულებას იზიარებდნენ XVII-XVIII ქართველი ინტელექტუალები და ქართული ისტორიოგრაფიის ეს ხანგრძლივი ტრადიცია მემკვიდრეობად მიიღო XIX საუკუნემაც (ბაგრატიონი 1848: 130-141), თუმცა XIX საუკუნის ბოლოს ადრეული ქართული ქრისტიანობის კრიტიკული შესწავლა დაიწყო. ამ კვლევამ საინტერესო, საქართველოს ეკლესიაში დამკვიდრებული ტრადიციული ნარატივისგან, ერთობ განსხვავებული სურათი წარმოაჩინა (იხ. ჭავჭავაძე 1900).

ისეთმა მეცნიერებმა, როგორებიც არიან თამილა მგალობლიშვილი და იულონ გაგოშიძე, წამოაყენეს მოსაზრება ქართული

ქრისტიანობის სემიტური წარმოშობის შესახებ (მგალობლიშვილი... 1998: 40-47). ამ თეორიის თანახმად, ქრისტიანობის გავრცელება იბერიაში ადგილობრივ ებრაულ თემში დაიწყო. ამ თვალსაზრისით, სამარხები საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის იბერიის სამეფოში ქრისტიანობის საწყისი ფაზის შესახებ. იბერიაში ებრაული თემების არსებობა ჯერ კიდევ ჩვენი წელთაღრიცხვით მეორე საუკუნეში დასტურდება.

ებრაელების პოტენციურად მნიშვნელოვანი როლი საქართველოს გაქრისტიანებაში შუა საუკუნეების ქართულ წერილობით ტრადიციაშიც აისახა, განსაკუთრებით კი *წმინდა ნინოს ცხოვრებაში*. ეს ტრადიცია იბერიის სამეფოს მოქცევაში განსაკუთრებულ როლს ებრაელებს განუკუთვნებს. ამ შეხედულების თანახმად, *წმინდა ნინოს ცხოვრება* თავდაპირველად არამეულ ენაზე ჩაიწერა მცხეთას ებრაულ თემში და მოგვიანებით ითარგმნა ქართულად. რა თქმა უნდა, ეს მოსაზრება ჯერ კიდევ არ არის გამაგრებული პირდაპირი მტკიცებულებებით, თუმცა, მე ვვარაუდობ, რომ *წმინდა ნინოს ცხოვრების* წარმოშობა, რომელიც ჩვეულებრივ მეცხრე ან მეათე საუკუნით თარიღდება, შესაძლოა მეხუთე ან მეექვსე საუკუნეებს უკავშირდებოდეს (მათითაშვილი 2021: 253-277). სავსებით შესაძლებელია, რომ მცხეთის ებრაელებს შორის შემორჩენილიყო ზეპირი გადმოცემა ქართლში ქალი მოციქულის მოღვაწეობის შესახებ. შესაძლოა, ეს ზეპირი ტრადიცია მოგვიანებით გაერთიანდა და *ნინოს ცხოვრების* თავდაპირველ რედაქციად ჩამოყალიბდა. არქეოლოგიური გათხრები ადასტურებს, რომ მცხეთის ებრაული თემი ქართლის გაქრისტიანების შემდეგ, მეხუთე საუკუნეშიც, განაგრძობდა აქტიურ არსებობას.

ქრისტიანი მისიონერები, რომლებიც ახლო აღმოსავლეთსა და კავკასიაში ქადაგებდნენ, პირველად სწორედ ადგილობრივ ებრაულ თემებს სტუმრობდნენ. იბერიის მოქცევაში ებრაელების მნიშვნელოვანი როლი ნათლად მიუთითებს იმაზე, რომ ქრისტიანობა აღმოსავლეთ საქართველოში ამ ადგილობრივი ებრაული თემებიდან, განსაკუთრებით კი მცხეთის თემიდან, გავრცელდა, თუმცა აქ ჩნდება ერთი ჯერ კიდევ პასუხგაუცემელი კითხვა: აღიარებდა თუ არა ეს ადგილობრივი ებრაული თემი მართლმადიდებლობისგან განსხვავებულ ქრისტიანობას? თუ აღიარებდა, რამდენად შეიძლება დავინახოთ მათი კავშირი ქრისტიანული აღმოსავლეთის სხვა ქრისტიანულ-ებრაულ თემებთან და გნოსტიკურ მიმდინარეობებთან? კვლევის ამ ეტაპზე ამ კითხვებზე პასუხების გაცემა შეუძლებელია, თუმცა, იმედია, მომავალი კვლევა ქართული ქრისტიანობის ამ უადრეს ეტაპს სინათლეს მოჰფენს.

წყაროთა კრიტიკული მიმოხილვით მკლევარს შეუძლია დაინახოს, რომ გვიანანტიკური ეპოქის ქართლი (იბერია) გამოირჩეოდა რელიგიური მრავალფეროვნებით. ქრისტიანობაზე მოქცევას სრუ-

ლებით არ ამოუძირკვას ეს რელიგიური მრავალფეროვნება, რომელიც იბერიაში საუკუნეების განმავლობაში არსებობდა. რელიგიური მოქცევა ერთბაშად არ მომხდარა. ეს პროცესი საუკუნეების განმავლობაში გრძელდებოდა (რაპი 2012: 93-94). ახლადდაფუძნებულ იბერიის ქრისტიანულ ეკლესიას არსებობა უხდებოდა ჯერ კიდევ ძლიერი ქართული წარმართობის, სპარსული ზოროასტრიზმის, იუდაიზმის, მანიქეველობისა და სხვა უფრო მცირე და ნაკლები გავლენის მქონე რელიგიური ჯგუფების გვერდით (მგალობლიშვილი... 2011: 376-378), მაგრამ გვიანანტიკურ ეპოქაში უჩვეულო დოქტრინული მრავალფეროვნება არსებობდა თვით იბერიის ეკლესიაშიც. ცნობილია, რომ გვიანანტიკური ეპოქა ქრისტიანობის დოგმატური სწავლებისა და ამ სწავლებასთან (სწავლებებთან) დაკავშირებული ქრისტიანული საღვთისმეტყველო-ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის შემუშავებისა და ჩამოყალიბების უმნიშვნელოვანესი ეპოქაა.

ცხადია, თეოლოგიურ სწავლებათა მრავალფეროვნებასა და დაუსრულებელ თეოლოგიურ დისპუტს ძლიერი ზეგავლენა ჰქონდა კავკასიის ეკლესიებზეც. IV-VII საუკუნეებში კავკასიის ეკლესიათა საღვთისმეტყველო პოზიციებსა და ურთიერთდამოკიდებულებაზე უაღრესად მდიდარი სამეცნიერო ლიტერატურა არსებობს (იხ. ნიკოლაური 2012), მაგრამ ბევრი რამ ჯერ კიდევ გასარკვევია. განსაკუთრებულად რთულია ქართლის ეკლესიის დოგმატური პოზიციის გამორკვევა. აქ მნიშვნელოვან დაბრკოლებას გვიქმნის წყაროთა სიმწირე და ის უამრავი ანაქრონიზმი, რომელსაც ეს წყაროები შეიცავს. მიუხედავად ამისა, იმდროინდელი კავკასიისა და ახლო აღმოსავლეთის რელიგიურ-პოლიტიკური კონტექსტის გათვალისწინებითა და სხვადასხვაგვარ წყაროთა კრიტიკული ანალიზით შესაძლებელი ხდება ზოგადი სურათის მეტნაკლები სიცხადით აღდგენა.

დღეს მეცნიერთაგან ცოტას თუ ეპარება ეჭვი, რომ იბერიის სამეფო იმპერატორ კონსტანტინეს მმართველობის პერიოდში (306-337) მოექცა ქრისტიანობაზე (რაპი 2012: 371). ცნობილია, რომ კონსტანტინე სიცოცხლის მიწურულს არიანელობისადმი დიდ სიმპათიას ავლენდა. ევსები ნიკომედიელისა და ევსები კესარიელის გავლენით იმპერატორს სულ უფრო ეპარებოდა ეჭვი ნიკეის კრების (325 წელი) გადაწყვეტილების სისწორეში, ამიტომ ნათლობა იმპერატორმა, სიცოცხლის ბოლოს (337 წელს), სწორედ ცნობილი არიანელისგან, ევსები ნიკომედიელისგან, მიიღო. მისი ვაჟი კონსტანციუს II (337-361) უკვე არიანელობისადმი აშკარა სიმპათიებით გამოირჩეოდა. სწორედ ამ ეპოქის რომის იმპერიის რელიგიური გარემოს გათვალისწინებით ერთ-ერთი პირველი კითხვა, რომელზეც სამომავლო კვლევამ პასუხი უნდა გასცეს, არის შემდეგი: რამდენად მოახდინა გავლენა არიანულმა მოძღვრებამ ქართლის ეკლესიაზე IV საუკუნის შუა ხანებსა და მეორე ნახევარში, რადგან სწორედ ამ დროს ჩვენთვის ცნობილი რომ ნიზიბისის ზავიდან (299 წლიდან)

მოყოლებული იბერიის ეკლესია სწორედ რომის იმპერიის გავლენისა და მფარველობის ქვეშაა. რამდენად მოახდინა რომის იმპერიის რელიგიურმა პოლიტიკამ გავლენა იბერიის სამეფოზე და რას გვეუბნება ამის შესახებ შემონახული მწირი ცნობები? (იხ. კეკელიძე 1928).

რთულია თვალი გავადევნოთ იმას, თუ როგორ შეიცვალა სიტუაცია ქართლის ეკლესიაში IV საუკუნის მეორე ნახევარში, მაგრამ ცხადია, რომ 381 წლის მეორე მსოფლიო საეკლესიო კრებისა და ნიკეის მრწამსის საბოლოო გამარჯვების შემდეგ, ქართლის ეკლესია რომის იმპერიის ეკლესიის მიერ გაკვალებულ გზაზე უნდა დამდგარიყო. V საუკუნის დასაწყისში რელიგიური სიტუაცია კვლავ შეიცვალა. იბერიაზე გაძლიერდა სპარსული (სირიულ-სპარსული, იგივე აღმოსავლეთის) ეკლესიის გავლენა. ერთი პერიოდი იბერიის ეკლესია სპარსული ეკლესიის გავლენის ქვეშ მოექცა (ჩიქოვანი 2020: 147-166; მამულია 1992: 6-7). ნიშნავს თუ არა ეს იბერიაში „ნესტორიანული“ ერესის გავრცელებას? წყაროების სიმწირის გამო ამის გადაჭრით თქმა რთულია, თუმცა ფაქტია, რომ ე. წ. ნესტორიანელობას ქართლში ჰყავდა მხარდამჭერები. იბერიელი ეპისკოპოსი იერემია ეფესოს მესამე მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე (431 წელი) გაემგზავრა და ასევე ცნობილია, რომ ის კონსტანტინეპოლში „ნესტორიანელობის“ წინააღმდეგ იბრძოდა (ანუ იმ მოძღვრების საწინააღმდეგოდ, რომელიც მცდარად მიეწერებოდა ნესტორს).

V საუკუნის შუა ხანებისათვის აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში თავი იჩინა კიდევ ერთმა ერესმა - მიაფიზიტობამ, რომელიც ქრისტეში ღვთაებრივი და კაცობრივი ბუნების გამიჯვნას ეწინააღმდეგებოდა. 451 წელს გაიმართა ქალკედონის მეოთხე მსოფლიო საეკლესიო კრებამ დაგმო მიაფიზიტური სწავლება. არ ჩანს თუ რა დამოკიდებულება გამოხატა ქართლის ეკლესიამ ქალკედონის კრების მიმართ უშუალოდ V საუკუნის შუა ხანებში, თუმცა ფაქტია, რომ იბერიის ცნობილი მეფის, ვახტანგ გორგასლის (442-502), მეფობის პერიოდში, 491 წლის ვალარშაპატის კრებაზე, ქართლის ეკლესიამ სხვა კავკასიურ ეკლესიებთან ერთად მიიღო და აღიარა „ჰენოტიკონი“, რაც აშკარად მიაფიზიტური ანუ არაქალკედონური მოძღვრების აღსარებას ნიშნავდა (გარსოიანი 2010: 504-505; ზაზა ალექსიძე თვლიდა, რომ კავკასიის ეკლესიებმა „ჰენოტიკონი“ დვინის კრებაზე (506) მიიღეს (ალექსიძე 1973).

რელიგიური სიტუაცია კიდევ უფრო რთულდება VI საუკუნეში. ცხადია, იუსტინეს (518-527) და იუსტინიანეს (527-565) მმართველობამდე ქართლის ეკლესია კვლავ მიაფიზიტურ მრწამსზე რჩებოდა, მაგრამ როგორ შეიცვალა სიტუაცია ქართლში იუსტინიანეს მოსვლის შემდეგ? საქმე ისაა, რომ იუსტინიანე ქალკედონელებისა და არაქალკედონელების შერიგებას სცდილობდა. ამ პოლიტიკამ გავლენა მოახდინა იბერიის ეკლესიაზეც, სადაც ათწლეულების გა-

ნმავლობაში ქალკედონელები და არაქალკედონელები ერთმანეთის გვერდით მშვიდობიანად თანაარსებობდნენ. იბერიის ჩვენ არ გავქვს რაიმე სახის მტკიცებულება, რომ იბერიის ეკლესიას ჰქონდა გამოკვეთილი შეხედულება ან რადიკალური პოზიცია ქალკედონის კრებასთან დაკავშირებით. ამგვარი მდგომარეობა იცვლება ამავე საუკუნის 70-იანი წლებიდან. ქალკედონური დაჯგუფების მზარდმა გავლენამ იბერიის ეკლესიაში საბოლოოდ გამოიწვია ქართულ-სომხური განხეთქილება 609 წელს.

მეშვიდე საუკუნის დამდეგს, 609 წელს, მოხდა განხეთქილება ქართლსა და სომხეთის ეკლესიებს შორის. ქართლი მტკიცედ დაადგა ქალკედონელობის გზას (ალექსიძე 2018: 4-5). მეშვიდე საუკუნის პირველ ნახევარში კავკასიასა და ახლო აღმოსავლეთში უმნიშვნელოვანესი პოლიტიკური და რელიგიური ცვლილებები მოხდა. ბიზანტიისა და ირანის იმპერიებმა თითქმის გაანადგურეს ერთმანეთი. სამსაუკუნოვანი ომი ბიზანტიის გამარჯვებით დასრულდა (რაპი 2012: 378). ჰერაკლე კეისარმა დაამარცხა ხოსრო II (627 წელს). ჰერაკლე ახალი რელიგიური დოქტრინის, მონოთელიტობის, აქტიურ დამცველად იქცა, თუმცა ჩვენთვის უცნობია რა გავლენა მოახდინა ამ დოქტრინამ ქართლის ეკლესიაზე. ჰერაკლეს გამარჯვება და მშვიდობა ბიზანტიის იმპერიისათვის დიდხანს არ გაგრძელებულა. მალე ახალ დამპყრობლებად არაბები გამოჩნდნენ, რომლებმაც ასევე მალე გაავრცელეს ქართლში თავიანთი ძალაუფლება. რა გავლენა მოახდინა ე. წ. არაბობამ ქართლის ეკლესიაზე? წყაროთა მწირი მონაცემებიდან ცხადია, რომ მეშვიდე საუკუნის იბერიის ზოგიერთი ეპისკოპოსი აშკარად სირიელი იყო, ე. წ. ნესტორიანული ეკლესიიდან მოსული. ცხადია, რომ არაბები აქ სხვაგან ნაცად პოლიტიკას მიმართავდნენ და სირიელ ნესტორიან ეპისკოპოსებს ნიშნავდნენ დაპყრობილ ქრისტიანულ ქვეყნებში. ნიშნავდა თუ არა ეს მეშვიდე საუკუნის ქართლში „ნესტორიანული“ მოძღვრების გავლენის გაძლიერებას? ჩემი აზრით, VII საუკუნის გარკვეულ მონაკვეთებში ეს სრულიად შესაძლებელია, თუმცა მერვე საუკუნიდან ეს გავლენა საბოლოოდ უნდა გამქრალიყო (მათითაშვილი 2021).

დასკვნის სახით ვიტყვი, რომ, ჩემი კვლევა მიზნად ისახავს აღადგინოს იბერიის ეკლესიის თეოლოგიური პოზიციის ცვლილება გვიან ანტიკურ ხანაში. ეს რეკონსტრუქცია ასევე გულისხმობს სხვა ეკლესიებთან იბერიის ეკლესიის ურთიერთობისა გარკვევას სხვა ადგილობრივ ეკლესიებთან და იბერიის ადგილის გამორკვევას გვიანანტიკური კავკასიის, ბიზანტიისა და ახლო აღმოსავლეთის დიდ პოლიტიკურ და რელიგიურ კონტექსტში.

დამოწმებაანი

აბულაძე 1967: აბულაძე, ილია (რედ.), ცხოვრებად გიორგი მთაწმინდელისად, ძეგლი, წ. II, თბ. 1967. 101-207.

ალექსიძე 1973: ალექსიძე ზ., მასალები დვინის 506 წლის საეკლესიო კრების ისტორიისათვის, მაცნე, ისტ., არქეოლ., ეთნოგრ. და ხელოვნ. ისტორიის სერია, 1973, №3.

ალექსიძე 2018: Aleksidze, N. The Narrative of Caucasian Schism: Memory and Forgetting in Medieval Caucasia, CSCO, vol. 666, subsidia 137 (Lovani: In Aedibus Peeters, 2018), 4-5

ბაგრატიონი 1848: ბაგრატიონი, თეიმურაზ, ისტორია ივერიისა, ესე იგი გიორგიისა, რომელ არს სრულიად საქართველოდსა. პეტერბურგი. 1848, 130-141

გარსოიანი 2010: Garsoian, Nina. Studies on the Formation of Christian Armenia (Farnham: Ashgate, 2010), 504-505.

მათითაშვილი 2025: Matitashvili Sh. Between Seleucia and Ctesiphon: The Canonical Status of the Iberin (Eastern Georgian) Church during Late Antiquity and the Early Middle Ages, Journal of Orthodox Christian Studies, (2025) 8.1:69-92 (იბეჭდება).

მათითაშვილი 2021: Matitasvili, Sh. Female Asceticism in Late Antique Georgian Literature: The Origins of the Vita of St Nino, Vigiliae Christianae, vol. 75, N 3 (2021): 253-277.

მამულია 1992: მამულია, გიორგი. ქართლის ეკლესია V-VI საუკუნეებში, თბილისი, 1992.

მგალობლიშვილი... 2011: Mgaloblishvili, T. Stephen, Rapp, Jr. 'Manichaeism in Late Antique Georgia?' in In Search for Truth: Augustine, Manichaeism, and other Gnosticism, ed. by Jacob Albert van den Berg, Annemaré Kotzé, Tobias Nicklas & Madeleine Scopello, Leiden/Boston, 2011): 276-278.

მგალობლიშვილი... 1998: Tamila mgaloblishvili & Iulon Gagoshidze, 'The Jewish diaspora and Early Christianity in Georgia,' in Ancient Christianity in Caucasus, Routledge, 1998.

კეკელიძე 1928: Kekelidze, K. Die Bekehrung Georgiens zum Christentum, Leipzig: J.C. Hinrichs, 1928).

რაპი 2012: Rapp, Stepen Jr. Sasanian World through Georgian Eyes, Routledge: London/New-York, 2012.

ჩიქოვანი 2020: Cikovani, D. 'The Synod of Mar Yahbalaha (AD 419-420) and its Significance for the History of the Church of Kartli,' Pro Georgica 30 (2020): 147-166;

წიკლაური 2017: წიკლაური, ხატია, საქართველოს ეკლესიის ისტორიის შესახებ გამოცემული წიგნების, დაცული დისერტაციებისა და გამოქვეყნებული სტატიების ანოტირებული ბიბლიოგრაფია, თბ. 2017.

ჯავახიშვილი 1900: ჯავახიშვილი, ივ. ანდრია მოციქულისა და წმინდა ნიკოს მოღვაწეობა საქართველოში. ჟურ. მოამბე, N 6, 1900